

ABECEDARIO DUNHA TRAIZÓN

(Acerca da traducción do *Libellus de Natura Animalium*

–*Libriño sobre a natureza dos animais*–)

Raúl Gómez Pato (P.A.C. Pato)

ARS PREDICATORIA: este texto pertence a unha clase de escritos que foi concibida para dar axuda a homes que predicaban no Medievo. Como tal hai que entende-la súa estrutura e desenvolvemento: non faltan as repeticións de palabras para recordar conceptos; non faltan as repeticións de sintagmas para remarca-los feitos; non faltan as repeticións de frases, cláusulas e estruturas superiores para subliñar que tódalas experiencias remiten, neste caso a Deus, que é un e indivisible, polo tanto repetidamente presente ata a eternidade. Este foi un problema grave: hoxe o mundo é, se cabe, máis diverso ca nunca. A lingua que o representa e os posibles lectores tamén: aborrecen das repeticións. Solución: traizoa-las repeticións para salva-lo mundo do lector, procurando nembargantes non asasina-lo texto de orixe.

BIBLIA: tamén este texto é debedor da Biblia. Está cheo de citas dela, así como doutros autores suficientemente coñecidos polos *intelectuais* da época de redacción do texto. A cuestión foi a seguinte: mante-lo tipo, ser humilde e contar coa traducción que xa existe da Biblia ó galego, ou ser pretensioso e elaborar outra traducción nova. Problema engadido: ademais as citas non son, na maioría dos casos, fieis e literais ao texto que se cita, sexa bíblico o patrístico. Opción escollida: traduci-las citas literalmente, é dicir, a traducción debe ser fiel ó texto que se está traducindo, aínda que este texto se equivoque. Pero cun ollo no rato: mirando de esguello a traducción galega da Biblia, pois un debe ser respectuoso co bo traballo dos demais.

CASOS: unha lingua con sistema casual xoga con vantaxe: define e precisa mellor, non se adorna con flores superfluas. O galego é fillo dunha lingua deste tipo. Como fillo, aseméllase ó pai. Como fillo tamén tratará de matalo para chegar a ser el mesmo, a autoidentificarse. Labor de traductor: procurar

que a relación entre pai e fillo camiña sen traizóns. Tarefa ardua, pois o latín é unha lingua de estilo dórico e o galego, de estilo corintio. O máis difícil é, pois, ser ecléctico pero consecuente con cada un dos principios artísticos.

CHAMADAS: desde un principio o editor e eu chegamos á conclusión de que as chamadas ían quedar fóra do texto traducido. Non pretendía esta ser unha edición ó máis puro estilo filolóxico. Pretende ser un texto o máis sinxelo posible, tal como posiblemente foi concibido. É lóxico que alguén proteste: o texto latino quedaralle a este lector demasiado lonxe e perderanse a miúdo sentidos e significados profundos das palabras. Quedará, sen embargo, moi satisfeito de non ter que desvia-la ollada da propia literatura cara á filoloxía, de non ter que ir dunha páxina a outra en procura de aclaracións e, finalmente, de poder ler este *Libriño* nunha hora aproximadamente (cousa nada nimia, por outro lado).

DONICELA: *“A propiedade e natureza da donicela é que concibe os fillos polas orellas e páreos pola súa boca. E así esta natureza e propiedade téñena moitos homes e mulleres, porque procuran divulgar inmediatamente pola boca o que lles entra polas orellas. Pois non todas as cousas que son recibidas polas orellas deben sempre divulgarse, pois as cousas malas non deben ser divulgadas, antes ben, deben ser escondidas, segundo está escrito: “Nunha chea de verbas non faltará o erro”. Pois todo o que sabe calar cando convén o que debe ser calado, estará próximo ao mesmo Deus e en si mesmo terá a primeira virtude, como o dito de Catón que afirma: “Está próximo á divindade o que sabe calar a tempo”. (De Libriño sobre a natureza dos animais, cap. 26, pp. 68-69.)* O traductor, donicela (que escoita e escribe) que debe saber calar a tempo a súa voz para deixar falar ó texto.

ERROS: o erro, como a perdiz, salta cando máis despistado camiña un polo monte. O cazador fai camiño coa escopeta cargada pero baixa. Atento a calquera movemento antecedeo o can. O animal detense, pon teso o rabo e a respiración contense. O home, que o ve, pon escopeta ao ombro e fixa a ollada no punto de mira. Permanece así trinta segundos. Non se move nada, nin sequera as follas das árbores, pois o vento amainara e o día é de sol de inverno, de luz baixa. O cazador sabe que a peza non se pode escapar. Mais a perdiz sae moi a rentes do chan, xusto cara ó sol e os raios cegan ó cazador que dispara dúas veces: é o aire o que recibe os seus trallazos. O traductor ha de pensar sempre que se lle escaparon voando entre as árbores un bo número de perdices. Terá que volver outro día.

FÓRMULAS: o texto traducido está cheo de fórmulas; é dicir, frases e cláusulas que se repiten unha e outra vez con significado moi similar. Traducilas foi como arma-lo mesmo aparello de maneira continua. Pero pode que debido a este feito o espírito de lector asolagara ó espírito de traductor: na

medida do posible cambiouse a traducción das fórmulas para dar dinamismo ó texto.

GRAVADOS: reto do traductor: ser fiel a dúas linguas, a dous mundos (ser amante perfecto de dous seres). Reto do gravador: representar fielmente as sensacións literarias por medio de imaxes. Conxugar estes universos: obra dun demiúrgo. A miña obra: trata de representar nos gravados os aspectos modernos do texto; trata de representar na traducción os aspectos máis antigos dos gravados. E quede constancia do meu agradecemento a Edicións Positivas por deixarme exercer de demiúrgo sen te-lo carné.

HIBRIDO: *LIBELLUS DE NATURA ANIMALIUM // LIBRIÑO SOBRE A NATUREZA DOS ANIMAIS (Edición bilingüe latín-galego).*

IUXTA ILLUD: locución que aparece no texto como introductora das citas directas que se fan no libro. A súa traducción revela parcialmente o traballo do traductor: cando introduce citas bíblicas traduciuse por “segundo está escrito”, pois a Biblia son fundamentalmente as Sagradas “Escrituras”. Tamén para evita-la desmesurada reiteración ás veces se traduciu por “tal como está escrito, e outras veces mesmo “segundo está dito”. Pero cando no texto se introducen citas de autores, optouse por “segundo dixo”, ou “tal como escribiu”. As solucións son, pois, variadas. Aquí intervén directamente a man do traductor, que trata de facer un texto rico e variado, porque entende que debe satisfacer tamén ós lectores e a si mesmo.

K.O.: que doado “traducir” *knock out* ó galego como K.O. Pode que alguén algún día imaxine unha novela traducida só por abreviaturas de palabras doutra lingua.

LATÍN: lingua de saída da miña traducción. Esa amante a que tratei de enganar tan perfectamente que case non se dá de conta. Repito, case.

MEDO: o retrouso di: o medo é libre. O do traductor é menos libre.

NOMES: os nomes dos animais deron máis traballo do que nun principio puiden supoñer. Un exemplo: as variedades de falcóns. O texto latino di que hai tres clases: os *oberti*, os *lanerii* e os *gentiles*. No D.R.A.G. non se presenta a diferenza. Consultados varios manuais de aves de Galicia puidemos sacar algún resultado: apareceron só os *lanerii* e os *gentiles*: os primeiros son dunha variedade africana, brancos e con pintas pardas, moi utilizados na arte da cetrería; os segundos son de color parda azulada e tamén moi valorados na cetrería. ¿E os *oberti*? Ben, a cousa empezou mal porque a tradición manuscrita recollía *oberii*. Pouco a pouco fomos chegando á conclusión de

que se trataba en realidade da forma latina clásica *operti*, do verbo *operio*, que ademais presenta unha locución utilizada tamén nalgúns ritos sagrados: *capite operto*, é dicir, coa cabeza cuberta. Consultada de novo unha guía de aves puidemos comprobar que hai unha clase de falcóns chamados *coroados*, por unha pequena crista que adorna a súa testa. Elemental, caro Watson.

OMISIÓN: o traductor xoga coa posibilidade de omitir aquilo que ve de redundante no texto. Non se trata de corrixir ó creador. Trátase de que aquilo que pode ser relevante no texto orixinal, e que non é percibido da mesma maneira na lingua de saída, debe ser rectificadado, sempre e cando non varíe substancialmente o contido e significado do texto primixenio. Isto fíxose ás veces con locucións reiteradas ata a saciedade no texto latino e que ós lectores actuais se lle farían tremendamente gravosas, interrompindo o que debería se-lo pracer de ler.

PARADIGMA: para un traductor é necesario de todo coñece-los distintos niveis paradigmáticos de que goza e carece o texto. Neste punto non só entra a tradición literaria do texto por traducir (neste caso os antecedentes directos son a *Naturalis Historia* de Plinio –s. I d.c. e o *Physiologus* grego –s.II-V d.c.), senón que tamén hai que ter moi en conta outros aspectos, como a evolución léxica, morfolóxica e sintáctica da lingua de entrada e de saída, ou mesmo o terreo máis fuxidío e evanescente de moitos textos antigos: a tradición manuscrita. Manexar e artellar esta tradición é labor de reloxeiro: ese reloxo non anda; desmontámolo, limpámolo, poñémolle pezas novas e montámolo. Pode que agora funcione, aínda que me falte por colocar esta engrenaxe.

QUIRÓFANO: sala onde o cirurxián realiza as operacións. Dicionarios de latín, galego, español, italiano e francés. Un ordenador cun procesador de textos e unha impresora. Lapis e bolígrafos. Folios espaxados pola mesa, tinxidos de innumerables liñas vermellas e verde fosforescente. Fume de tabaco fuxindo pola ventá entreaberta, mentres naquel outono, rematando xa a tradución, o meu can acompañoume durmindo ó meu carón, recordándome cos seus ronquidos que estaba a falar tamén del no meu libro, da súa realidade.

REMATE: satisfacción do traballo ¿ben? feito. Polo menos rematado. Haberá que dar outra volta, antes de entregalo. (Hoxe que xa hai algún tempo que rematei, haberá que darlle outra volta)

SOÑO: tiven un soño de filólogo clásico: desprazábame por unha chaira africana, contemplando a sabana. Bo tempo, frescor da herba, humidade e lentura da terra vixiaban a miña soidade. De súpeto algo púxome en garda: o chan escureceu e desapareceu a luz. Unha sombra tépeda apoderouse de toda

a paisaxe. Ollei cara arriba, por ver que era o que causara que o sol se marchase rápido coma un lóstrego. Vin unhas letras gregas enormes caendo sobre min desde a altura. Baixaban unha tras da outra, formando a palabra λέων primeiro a lambda e logo as outras. Lembro que empecei a correr coma un tolo, desesperadamente. Non había forma de evita-lo esmagamento, pois os signos lingüísticos achegábanse máis e máis, mesmo que coma un miope, pola proximidade das letras, non era capaz de distingui-la palabra enteira. O que máis me amolaba era o pao máis longo da lambda, que case rozaba a miña testa. Sombra total. Berrei os dous primeiros versos da Odisea, bourei con tódalas miñas forzas o nome de Ulises. Non era xa posible a fuxida. O mestre Homero non foi quen de sacarme do apuro. Pechei os ollos coa esperanza de que a morte me sobreviñese sen dor. Os segundos foron minutos, os minutos, horas, e así sucesivamente foise estirando o tempo ata a eternidade, coma se só fose un pesadelo o que se estivese a apoderar de min. Non pasou nada. Volvín abri-los ollos e estaba a carón dun león de mirada despistada e esgrevia. Alumiñoume cunha pouta, lenemente, sen mancarme coas unllas. Pracer inmenso da encarnación da palabra.

TAUTOLOXÍA: traducción perfecta (No caso da linguaxe non existe a tautoloxía: unha mesma palabra non pode ser dita ó mesmo tempo por unha mesma boca; cambiou o tempo, cambiaron as circunstancias: non significa o mesmo. *Silogismus*: non existe a traducción perfecta).

UTILIDADE: ¿Onde está a utilidade de traducir a finais do século XX un texto relixioso do XV, cando neste momento quizá esto sexa o máis incorrecto politicamente falando? A utilidade é un búmerang que se volve inmediatamente sobre quen a presenta como tarxeta de visita, sobre todo na caza artística.

VALENTÍA: unha traducción ha de ser valente. Ha de asumir riscos no tratamento final das estruturas. Un texto de saída é un inimigo feroz. Non se deixa entender, permanece escuro e no máis fondo da súa lingua. Ademais recorre a artimañas arteiras e viles, como a de ocultar entre liñas ou palabras a intención final do seu autor, para que o lector-traductor poida sufrir coas insinuacións que a eufonía ou cacofonía dos fonemas teñan, cos dobres significados dos conceptos (esencia da arte literaria). O lector-traductor enfrontarase ó texto coa sensación de ter gañada a batalla antes de comezala.

WAMBA: Conta unha crónica asturiana que o rei Wamba gustaba de beber polo serán unha infusión de herbas. O domingo catorce de outono do ano 680, coma calquera outro día, subiu ó salón do pazo real e tomou a macela diaria tras serlle servida por un dos seus vasalos máis fieis. O rei non notou absolutamente nada novo no sabor da auga fervida, mais ó cabo de

dez minutos empezou a ter un sono esgotador. Pouco a pouco foi pechando os ollos contra a súa propia vontade, e quedou profundamente durmido encima da súa cadeira. Os nobres que estaban con el creron desde un principio que o rei estaba morto, algúns agardando con expectación (pois eran partícipes dunha intriga para envelenalo), outros atemorizados polo espanto que lles producía saberse fieis ó rei e contrarios ós homes conxurados. Inmediatamente correuse a voz por todo o pazo de que o rei non era xa deste mundo e comezouse a celebra-la cerimonia de enterro tal como indicaba o *Liber Ordinum*. A cabeza de Wamba foi tonsurada, o seu corpo foi maculado cunha cruz de cinza e finalmente administróuselle a penitencia. Pero cando xa todo non parecía ter volta o rei comezou a espertar. Ó percibi-los primeiros movementos das súas mans todos os que estaban vendo o milagre fuxiron coma o lume. O monarca acordou falando, o que contribuíu aínda máis ó terror dos convidados a tan macabro banquete. Cando os nobres fieis ó rei se foron percibindo da situación volveron ó salón rexio, chegando con tempo a oír unhas palabras. Conta Frei Martín Sarmiento que o notario real só puido tomar nota das últimas palabras pronunciadas polo rei antes de acordar de todo, unhas que o notario entendeu sen problemas e outras nunha lingua que lle resultou completamente estraña. Benito Vicetto cítaas expresamente: *Ibant obscuri sola sub nocte per umbram // ían sob a sombra solitaria da tépeda noite*. Demostración palpable da primeira traducción da Eneida ó galego xa no século VII.

Deixemos aquí traballo para o filólogo, para o lingüista diacrónico, para o crítico de textos, para o arqueólogo, para o historiador...; pero non para o traductor.

XUSTIFICACIÓN: xustificar unha traducción é saber expoñe-las causas e consecuencias da nosa traizón, explicarlles ós demais que o que fixemos tivémolo que facer en defensa propia (e da nosa lingua). E espera-la clemencia dos xuíces.

ZEUGMA: representación ideal do traductor: un so suxeito para dous predicados; unha soa mente para dúas linguas.